

در پی ظهور انقلاب صنعتی در اواسط قرن هیجدهم میلادی، جهان به یکباره دستخوش تحولات فراوانی شد که بر تمام ارکان و شیوه زندگی مردم تأثیر نهاد. تحولات و نوآوری در سیستم‌های حمل و نقل، شیوه و الگوی ساخت بناها، نحوه ارتباطات و سیستم‌های اطلاع‌رسانی، شکل‌گیری کارخانه‌ها و کارگاه‌های متعدد با کاربری‌های مختلف و دهها نمونه دیگر، نمونه‌هایی از تأثیرات این انقلاب هستند که به تدریج در تمام کشورهای جهان به منصفه ظهور رسیدند.

نوآوری در سیستم‌های تولید انرژی و به ویژه تولید برق نیز یکی از دستاوردهای مهم این انقلاب به شمار می‌آید؛ در واقع، اگرچه دستیابی به مواهب انقلاب صنعتی آرزوی کشورهای مختلف بود لیکن بهره‌گیری از انرژی برق و به‌ویژه کارکرد روشنایی آن که سرزمین‌ها و زندگی ساکنان آنها را همانند روز روشنایی می‌بخشید، در جایگاه ویژه‌ای قرار داشت. اگرچه بنا بر اسناد و مدارک موجود، از قرن‌ها پیش از انقلاب صنعتی، تولید برق آرزوی پژوهشگران و دانشمندان مختلف بود، لیکن در نهایت، در سال ۱۸۷۹ میلادی وبا تولید لامپ حرارتی رشته‌ای توسط توماس ادیسون، عصر الکتریسیته یا نور آغاز شد و این افتخار با نام و یاد ادیسون همراه گردید.

دستیابی به انرژی برق در ایران در عصر قاجار و به‌ویژه توسط بخش خصوصی ممکن شد و در اکثر شهرهای مهم ایران، بزرگ مردانی همچون امین‌الملک، خاندان امین‌الضرب و خاندان میلانی برای برخورداری مردمان دیار خود از این موهبت همت گماشتند. اگرچه امروزه اختلاف‌نظرهایی درباره نخستین فرد واردکننده صنعت برق به ایران وجود دارد لیکن مسلماً آنچه مهم است تلاش‌های صورت‌پذیرفته برای روشنایی بخشی به شهرها و رقم‌زدن آینده‌ای بهتر و به ارمان آوردن رفاهی بیشتر برای مردم ایران است.

در اصفهان در دهه ۱۳۰۰ شمسی، فضل‌الله دهش ملقب به عطاءالملک، بزرگ‌مردی بود که پس از کسب تجربه در برپایی کارخانه نساجی وطن اصفهان (سومین کارخانه نساجی ایران)، پا به عرصه صنعت برق نهاد و علاوه بر تقدیم اولین قانون برق ایران به نام «لایحه چراغ‌برق» به مجلس شورای ملی و دریافت امتیاز حق تقدم تأسیس چراغ برق اصفهان، پایه‌گذار این صنعت در شهر اصفهان شد. تلاش‌ها و اقدامات اولیه دهش که کاری بس بزرگ در زمانه و عصر خویش به شمار می‌آمد و همچنین پیگیری و تداوم این تلاش‌ها توسط افراد و نهادهای دولتی و خصوصی مختلف تا امروز، حکایتی جالب و آموزنده است که باید به عنوان بخشی مهم از پیشینه اصفهان محفوظ نگاه داشته شود. با وجود اهمیت این مسئله، تاکنون تحقیق گسترده و مستندی درباره صنعت برق اصفهان بر پایه اسناد و مدارک معتبر انجام نپذیرفته است. اگرچه کتاب‌های باارزشی همچون «تاریخ مؤسسات تمدنی جدید در ایران» نوشته حسین محبوبی اردکانی در سال ۱۳۶۸، کتاب «تاریخ یک‌صد سال صنعت برق ایران» نوشته محمداسماعیل بانکیان تبریزی در سال ۱۳۸۳ و کتاب «صنعت برق ایران در آئینه تاریخ» نوشته محمد صادق حامد و منوچهر حبیبی در سال ۱۳۸۴ و کتاب‌ها و مقالاتی از این نوع، پیشینه ورود صنعت برق را در ایران به تصویر کشیده‌اند، لیکن به دلیل بررسی اجمالی پیشینه این صنعت در هر شهر به‌ویژه اصفهان، تمام تلاش‌های صورت‌پذیرفته در انجام این مهم بازگو نشده است و به همین سبب، انجام پژوهشی گسترده و بر پایه مستندات تاریخی و علمی اهمیتی دوچندان داشت.

در این راستا در اواخر سال ۱۳۹۵ با طرح اهمیت این موضوع در شرکت برق منطقه‌ای اصفهان، در اوایل سال ۱۳۹۶ مستندنگاری پیشینه صنعت برق اصفهان به «مرکز پژوهشی معماری و شهرسازی معمارخانه باغ نظر» محول شد. در ابتدای امر، باوجود تجارب این مرکز در انجام این نوع پژوهش‌ها، پیش‌بینی میزان گستردگی و پراکندگی اطلاعات موجود ممکن نبود و همین امر بر سختی کار می‌افزود. تهیه اسناد موجود در آرشیو سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی که به دلیل تعداد زیاد صفحات اسناد و زمان‌بر بودن اسکن آنها ماه‌ها به طول انجامید، تهیه بخشی از اسناد از موسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران، کتابخانه مجلس شورای اسلامی، آرشیوهای شخصی، آلبوم‌خانه کاخ گلستان تهران، آلبوم‌خانه سلطنتی کاخ‌موزه

سعدآباد و بسیاری از منابع اطلاعاتی دیگر از یک طرف و بازخوانی تمام این اسناد و مدارک از طرف دیگر، به سرانجام رسیدن این پژوهش را بسیار طولانی کرد. بازخوانی اسناد متعلق به دوران قاجار و بخشی از دوران پهلوی اول، پژوهش دربارهٔ تعارض های موجود در برخی اسناد و تلاش برای بازخوانی اسناد دیگر شهرهای پیشرو در این صنعت نظیر تهران، مشهد، رشت و تبریز برای ارائهٔ مطالبی مستند توسط پژوهشگران این مرکز و همچنین تبدیل گزیده‌ای اندک لیکن مهم از این اسناد به منابع اطلاعاتی قابل چاپ در کتاب، بخشی از اقدامات صورت پذیرفته در این راستا بود.

گردآوری اخبار مندرج در روزنامه‌های مختلف و استخراج گزیده‌ای از اخبار مرتبط با صنعت برق اصفهان، بخش دیگر این پژوهش بود. به دلیل نمایه نشدن روزنامه‌های مهم شهر اصفهان (که انجام نشدن آن تا به حال توسط متولیان و مسئولان مربوط جای بسی تعجب دارد)، لازمهٔ انجام این بخش پژوهش، ورق زدن صفحه به صفحهٔ صدها شماره از روزنامه‌های موجود در آرشیوهای کتابخانهٔ دانشگاه اصفهان، کتابخانهٔ ابن مسکویه و کتابخانهٔ صائب و سایر مراکز بود که پژوهشگران مرکز را ماه‌ها مشغول خود کرد.

استخراج اطلاعات از اسناد موجود در بایگانی شرکت برق منطقه‌ای اصفهان و کارنامه‌های مختلف آمار و اطلاعات برق، گردآوری تصاویر موجود در بایگانی این شرکت و بایگانی برخی دیگر از شرکت‌های مرتبط، از دیگر اقدامات تهیه و نگارش این کتاب بود. مصاحبه با بزرگان و پیشکسوتان صنعت برق اصفهان که به همت کارشناسان دفتر روابط عمومی شرکت برق منطقه ای اصفهان انجام پذیرفت و در اختیار این مرکز قرار گرفت نیز بسیار ثمر بود.

بخش مهمی از مستندنگاری این پژوهش، بازسازی تصویری کارخانهٔ برق اصفهان در سه دورهٔ تاریخی ۱۳۳۵، ۱۳۴۸ و ۱۳۵۴ بود که با صرف وقت، هزینه و دقت فراوان و بر پایهٔ مصاحبه با مطلعان، تصاویر هوایی قدیمی ادوار مزبور و تعدادی اندک از تصاویر قدیمی برجای مانده انجام شد تا به درک بهتر خوانندگان این کتاب از مشخصات این کارخانه یاری رساند. کوتاه سخن آنکه در کتاب حاضر سعی شده است با گردآوری اسناد و منابع مهم تاریخی که برخی از آن‌ها برای نخستین بار منتشر می‌شوند، مجموعه‌ای درخور و شایسته تدوین شود تا نمایانگر تلاش بزرگ‌مردانی همچون دهش و دیگر افرادی باشد که با وجود همهٔ انتقادات، برای روشنایی بخشی به اصفهان فعالیت کرده‌اند.

لیلا پهلوانزاده

عضو هیئت علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد اصفهان (خوراسگان)

زمستان ۱۳۹۸